

5. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: соціолінгвістичний аспект. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 55–68.
6. Ставицька Л. Український жаргон: словник. К.: Критика, 2005. 495 с.
7. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара. К: Наук. думка, 1991. 140 с.
8. Тараненко О. Колоквізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови. *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 23–41.
9. Тепшич А. І. Мовна гра як домінанта постмодерного дискурсу (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена): монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 192 с.
10. Третьяк Н. В. Жаргонна лексика в друкованих ЗМІ (номінативно-експресивна функція): дис...к.філ.н. Кам'янець-Подільський, 2008. 210 с.
11. Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період: навч. пос. Київ: Академія, 2008. 248 с.
12. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. К.: Вища школа, 1984. 165 с.

Дуганджич А.

доктор філологічних наук,

старший викладач української мови

Філософський факультет Загребського університету

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ ГОЛОВА У РОМАНІ «ФЕЛІКС АВСТРІЯ» СОФІЇ АНДРУХОВИЧ І У ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ НА ХОРВАТСЬКУ МОВУ

Анотація. У статті розглядаються українські фразеологізми з компонентом «голова» на прикладі роману Софії Андрухович «Фелікс Австрія» та їх переклад хорватською мовою. Проаналізовано способи перекладу фразеологізмів спорідненою слов'янською мовою.

Ключові слова: фразеологія, переклад фразеологізмів, українська мова, хорватська мова, Софія Андрухович, «Фелікс Австрія»

Dugandzic A. Idioms with the component “the head” in the novel “Felix Austria” by Sofia Andrukhovych and in the Croatian translation of the novel. The article examines Ukrainian idioms with the component “the head” in Sofia Andrukhovych’s novel “Felix Austria” and their translation

into Croatian. The method of translating idioms into a related Slavic language is analyzed.

Key words: *phraseology, translation of idioms, Ukrainian language, Croatian language, Sofia Andrukhovych, "Felix Austria".*

Актуальність дослідження. Останнім часом широко перекладаються хорватською мовою класики української літератури, а також твори сучасної української літератури. Так, за останні двадцять років з'явилися хорватські переклади творів Оксани Забужко («Польові дослідження українського сексу», «Музей покинутих секретів»), Юрія Андруховича («Дванадцять обручів», «Лексикон інтимних міст», «Радіо Ніч»), Софії Андрухович («Фелікс Австрія», «Амадока»), Олександра Ірванця («Хвороба Лібенкрафта»), Ліни Костенко («Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала»), Михайла Коцюбинського («Тіні забутих предків»), Гаськи Шиян («За спиною»). Крім того, треба згадати двомовне видання «Альтернатор» – збірник української поезії і короткої прози, де твори подаються в оригіналі і перекладі на хорватську мову, а також і численні переклади української воєнної поезії за останні два роки. Багата перекладацька діяльність спонукає до вивчення того, як перекладачі справляються зі специфічними мовними засобами, серед яких окреме місце займає фразеологія як ділянка мови, що викликає чи не найбільше труднощів при перекладі.

Мета цього дослідження – знайти фразеологізми з компонентом *голова* в романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович та дослідити способи їх передачі в хорватському перекладі роману, і таким чином простежити як відповідність фразеологізмів у двох споріднених мовах, так і запропоновані перекладачами рішення при перекладі.

Виклад основного матеріалу. Роман «Фелікс Австрія» вийшов у 2014-му році, а у 2018-му році його було перекладено хорватською мовою (переклад Домагоя Клічека та Дарії Павлешен), і видано у видавництві «Edicije Vožičević» під назвою «Felix Austria». Стиль роману проаналізовано його перекладачами, водночас і літературознавцями: «Софія Андрухович не використовує прямо серйозний і пафосний стиль соцреалізму, ані мученицький пафос шістдесятників, ані пряму пародію вісімдесятників постмодерністів, а обирає стилізацію, у якій на позір щаслива героїня, як і щаслива країна, є лише ілюзією» [7, с. 79].

Оскільки літературний твір загалом багатий на фразеологізми, дослідження довелося зосередити лише на невеликій частині фразеологізмів, і було обрано фразеологізми з компонентом-соматизмом *голова*. Як пише Л. Петровська, соматичні фразеологізми цікаві у сенсі взаємозв'язку невербальних і вербальних одиниць як одиниць двох тісно пов'язаних систем в комунікативному процесі – мови природної і мови знакових рухів людського тіла, які показують систему культурних цінностей народу, що дає можливість описати перетворення людського тіла як фізичної матерії в носія атрибутів певної культури [4, с. 12].

У слов'ян, голова – головна, верхня частина тіла людини, з якою пов'язані уявлення про її розум, життя і смерть. У просторовій моделі голова тісно пов'язана з бінарною опозицією «угорі/унизу» і корелює з полем «угорі». Як пише Л. Савченко, [5, с. 394], голова є вираженням вищих людських цінностей, втіленням самої людини, вона кваліфікує її здібності та можливості, програмує її мислення.

Загальноновизнано, що найефективнішим перекладом фразеологізмів є використання відповідного фразеологізму й у мові перекладу (фразеологічного еквіваленту), бо це гарантує і передачу змісту, і водночас образності та експресивності [3, с. 68]. Кількість повних еквівалентів залежить від близькості світогляду і культури носіїв двох мов. Тобто, на прикладі перекладу фразеологізмів (кількості повних фразеологічних еквівалентів) даного роману можемо спостерігати не тільки подібність двох мов, а і подібність світогляду. Як пише Г. Дуднік, перекладаючи художній текст, для досягнення адекватності й еквівалентності перекладач має відчутти образність тексту, передати її мовними засобами рідної мови, віднайти особливі риси ідіостилю автора та майстерно відтворити їх у перекладі [2, с. 76].

У романі «Фелікс Австрія» і його перекладі на хорватську мову виявлено: 1) фразеологізми, які є фразеологічними еквівалентами з однаковими компонентами у двох мовах; 2) фразеологізми, які є семантичними еквівалентами з іншим компонентним складом; 3) українські фразеологізми, які у хорватській мові не мають еквівалентів, і тому при перекладі не було використано фразеологічні одиниці; 4) фразеологізми з компонентом *голова*, що виявлені у хорватському перекладі, але не присутні в українському оригіналі. Для кожної з цих груп наведемо кілька прикладів.

1. Фразеологізми, які зустрічаються у романі й у його перекладі, що є повними еквівалентами за значенням, а до того ж мають і однаковий компонентний склад, наприклад:

(...) *і тільки останні його слова відлунювали в моїй голові, просякаючи в кров* [1, с. 60].

(...) *і samo su posljednje njegove riječi odjekivale u mojoj glavi prodirući mi u krv* [6, с. 64].

Ці його слова не дійшли до моєї голови, я їх не почула [1, с. 118].

Te riječi nisu mi doprle do glave, nisam ih čula [6, с. 132].

Голова моя була геть гаряча, ніби я пекла її тепер у н'єці, у найбільшому полум'ї. [1, с. 140].

Glava mi je bila u potpunosti vruća, kao da sam je ovog časa pekla u peći na najjačoj vatri [6, с. 157].

(...) *від цих емоційних смикань у мене гуло в голові і зовсім не було вже сил.* [1, с. 148].

Od tih emotivnih stresova tutnjalo mi je u glavi, sasvim sam ostajala bez snage. [6, с. 165].

Аделя не пам'ятає. Каже, шампанське вдарило їй у голову [1, с. 267].

Adela se ne sjeća. Kaže kako joj je šampanjac udario u glavu [6, с. 296].

Я прокручувала в голові всі наші зустрічі (...) [1, с. 272].

Vrtjela sam u glavi sve naše susrete (...) [6, с. 303].

2. Український фразеологізм з *ніг до голови* перекладено хорватським еквівалентом *od glave do pete*, який має трохи інакший склад, але значення є однаковим. Замість *ніг* у хорватському фразеологізмі присутній соматизм *п'ята*. Той самий фразеологізм зустрічаємо у романі ще раз з тим самим перекладом, тобто з наведеним хорватським семантичним еквівалентом:

Він був прикритий з ніг до голови тією тканиною, яку тримає в руках [1, с. 21].

Od glave do pete bio je prekriven platnom koje sad drži u rukama [6, с. 21].

З ніг до голови затягнута в чорне, з печаттю вдови на пергаментному чолі... [1, с. 265].

Od glave do pete zavijena je u crno, na pergamentnom čelu kao da joj stoji pečat udovice [6, с. 294].

Наступні фразеологізми теж перекладені еквівалентами, що відрізняються за компонентами чи структурі:

Навіщо завертати собі голову – є для того служниця, вірний пес. [1, с. 56].

Zašto da si on time razbija glavu – za te stvari služi sluškinja, vjerni pas. [6, с. 60].

Супроти мого бажання до голови лізли спогади про час, я знала отця Йосифа. [1, с. 96].

Premda to nisam željela, u glavu su mi navirala sjećanja iz vremena kad sam poznavala oca Josipa. [6, с. 106].

Аделю... але... що ти робиш?» – запитала я крізь шум у голові [1, с. 105].
„Adelo... ali... što to radiš?“ Upitala sam dok mi je bučilo u glavi [6, с. 117].

Фразеологізм *у голові паморочиться* зустрічається у романі чотири рази, і кожного разу перекладений хорватським еквівалентом з дієслівним компонентом *VRTJETI SE* (вертїтися):

У мене пересохло в горлі. Паморочиться в голові. Я майже нічого не бачу [1, с. 123].

Grlo mi je suho. Vrti mi se u glavi. Gotovo da ništa ne vidim [6, с. 138].

Тисячу разів переживаю це знову і знову, знову і знову. Паморочиться в голові. Я не можу зупинитись [1, с. 142].

Tisuću puta proživljavam to iznova, iznova i iznova. Vrti mi se u glavi. Ne mogu se zaustaviti [6, с. 159].

І в мене паморочилось у голові, так я боялась, що він зірветься [1, с. 219].

А мені се вртјело у главі, тако сам се бојала да ће пасти [6, с. 243].

Страшна слабість заволоділа мною після тих останніх відвідин отця Йосифа: темніло в очах, паморочилось у голові, тремтіли руки. [1, с. 245].

Strašna slabost obuzela me nakon tog posljednjeg susreta s ocem Josipom: mračilo mi se pred očima, vrtjelo mi se u glavi, tresle su mi se ruke [6, с. 272].

Наступні фразеологізми з дієслівними компонентами *взятися і впасти* перекладені одним хорватським фразеологізмом, але і поширені дієсловом *stvoriti se* з метою підсилити значення раптової дії:

Звідки ти такий взявся на мою голову, чому не можеш помитись, як усі люди [1, с. 151].

Odakle si se stvorio i na glavu mi se porleo, zar se ne možeš umivati kao sav normalan svijet!?“ [6, с. 168].

(...) *звідки ти **впав на мою голову**, тільки тебе мені бракувало, холеро ти ясна!* [1, с. 152].

(...) *odakle si se stvorio i **na glavu mi se porleo**, još si mi samo ti nedostajao, đavolje dijete!* [6, с. 169]

Український фразеологізм *морочити голову* перекладено двома різними фразеологізмами, залежно від контексту:

(...) *вона взяла собі за сина страшне якесь чортеня і **морочить голову** доброму парохові, який просто уважний до кожної душі (...)* [1, с. 160-161].

(...) *za sina si je uzela neko strašno đavolje dijete i **muti glavu** dobrom parohu koji je tek brižan prema svakoj duši (...)* [6, с. 179].

*«**Не морочте мені голову**, шевальє Торн, – сухо говорила я, [1, с. 177] „**Nemojte mi puniti glavu, chevalier Thorn**“, rekla sam suho, pokazujući ti glavom na vrata. [6, с. 197].*

Фразеологізм *взяти на свою голову* у хорватській мові не має повного еквівалента, але виявляємо семантичний еквівалент з компонентом *grbača* (спина), використаний перекладачами:

*Не вірю, що вдасться зробити з нього людину. **Взяла його на свою голову.*** [1, с. 136].

*Ne vjerujem da će se moći napraviti čovjeka od njega. **Uzela sam ga na svoju grbaču.*** [6, с. 152].

3. Розглянемо випадки, як перекладачі впоралися з перекладом фразеологізмів, які не мають фразеологічних еквівалентів у хорватській мові. Наприклад, український фразеологізм *з головою* не має еквівалента з тим самим компонентом у хорватській мові:

*Тим більше ніколи б не допустила, що він, з **головою** захоплений наукою, раптом виявиться слугою Господа* [1, с. 85].

Štoviše, nikada ne bih pomislila da će on, koji je bio općinjen znanošću, iznenada postati sluga Gospodnji [6, с. 93].

У цьому випадку перекладачі застосували «нефразеологічний» переклад, переклавши цілу фразу одним дієсловом – хорв. дієприкметник *općinjen* означає «максимально захоплений».

Ще один фразеологізм, який не має еквівалента у хорватській мові, перекладено хорватськими лексемами (прикметником і дієсловом) зі значенням, яким наділений український фразеологізм:

«Та що ж це ти посміхаєшся, ніби **слаба на голову**, Стефко?» [1, с. 184].

„*Ali što se smješkaš kao da si slaboumna, Stefko?*“ [6, с. 205].

Те саме бачимо у наступному прикладі:

«*Ми вже собі, мабуть, підемо, – Аделя навіть спромоглась видушити з себе стриману посмішку, – не хочемо їмості **завертати голови***». [1, с. 200].

„*Vjerojatno ćemo polako već krenuti*“, *Adela je čak uspjela iscijediti iz sebe suzdržani osmijeh, „ne bismo htjele zamarati milostivu gospođu*“ [76, с. 222].

4. Зустрічаємо приклади, коли в українській мові використаний фразеологізм з іншим компонентом, тоді як його хорватський еквівалент має компонент *голова*:

*Аж **волосся дибки ставало**. Що тільки люди патякають* [1, с. 131].

***Digla mi se kosa na glavi**. Što sve ljudi neće izmisliti* [6, с. 147].

*Що вже казати про бідолашного хлопчика – він був такий переляканий, що **втік світ за очі*** [1, с. 179–180].

*Što reći o jednom dječaćiću, bio je toliko preplašen da je **pobjegao glavom bez obzira***. [6, с. 200].

Майстерність перекладачів помітна і й у тому, що в деяких випадках ними були використані хорватські фразеологізми із зовсім відмінним компонентним складом, й у такий спосіб збережено стиль авторки:

Там, просто з повітря, перед синьо-червоною китайською пагодою, виткався шевальє Ернест Торн, власною персоною [1, с. 20].

*Tamo, iz samog zraka, pred plavocrvenom kineskom pagodom, stvorio se niotkuda chevalier Ernest Thorn, **glavom i bradom***. [6, с. 19].

... дорогої, як дідько, але такої ароматної, що здурити можна [1, с. 93–94].

*Vraški je skupa, ali tako je aromatična da možeš **glavu izgubiti*** [6, с. 103].

У дослідженні на корпусі фразеологізмів з компонентом *голова* у романі «Фелікс Австрія» Софії Андрухович і його перекладі на хорватську мову виявлено фразеологічні еквіваленти у двох мовах з однаковими компонентами і фразеологізми, які відрізняються компонентним складом, однак є семантичними еквівалентами, а також і такі одиниці, які в українській мові мають інший компонент, але

перекладені на хорватську мову фразеологізмом з компонентом *голова*. Зустрічаються і випадки коли українські фразеологізми не мають еквівалентів, тому при перекладі не було використано фразеологізми.

Наше дослідження показало, що найбільша частина українських фразеологізмів, які зустрічаємо у тексті, має еквіваленти у хорватській мові з тим самим компонентним складом, що й було використано перекладачами у хорватському перекладі. Враховуючи способи фразеотворення, а особливо фразеотворення одиниць з компонентом-соматизмом, це свідчить про спорідненість не тільки двох слов'янських мов, а і світоглядів та культури. Разом з тим бачимо і приклади національно-специфічних одиниць як специфічних фрагментів мовної картини світу, унаочнення чого найяскравіше досягається при зіставному аналізі.

Література

1. Андрухович С. Фелікс Австрія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2014. 288 с.
2. Дуднік Г. Труднощі перекладу фразеологізмів на англійську мову. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2021. Вип 35, Т. 7. С. 73–76
3. Конєва М. З. Переклад фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*, 2018. Вип. 5. С. 66–71.
4. Петровська Л. Невербальні засоби спілкування крізь призму болгарської фразеології. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Освіта України, 2014. 186 с.
5. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2013. 599 с.
6. Andruhovič S. Felix Austria. Zagreb : Edicije Božičević, 2018. 314 с.
7. Pavlešen D., Kliček D. Felix Austria ili kako se oprostiti od mitova (polemika s prethodnim diskursom na primjeru romana Sofije Andruhovyč). *Književna smotra : Časopis za svjetsku književnost*. Zagreb, 2021. Vol. 53 No. 202(4). С. 71–81.